

társadalmi mozgalomról, amely nem maradt meg a képzőművészet, az építészet vagy a stílusváltozások keretei között. A város/falu dichotómia társadalmi következményei közé sorolhatjuk a művészkolóniák létrehozását is, amelyek a legtöbbször nem valamiféle stílusközösség, művészeti egység megtestesítői voltak, hanem Európa-szerte a városokban és magában a modernitásban csalódott, a városból kivonuló, kiszakadni szándékozó művészek társaságai. Ezek a mozgalmak s városellenességük összefügg a modernitás különböző felfogásaival is. Azzal a „modernitással”, amely elutasította az európai kultúra hagyományait, s inkább a falu vagy a „vadak” originális világa felé fordult.¹⁹ Kétarcú modernitás volt tehát ez, amely a művészi újítások, az újszerű eszközök ellenére, alapjait tekintve, a romantikára visszavezethető konzervatív életeszmenynt képviselt.

■ MŰVÉSZETI OKTATÁS

Céhes mesterképzés, rajziskolák

A 18. századig az iparosok a mesterséghez szükséges ismereteket a céheken belül, az inasként, majd segédként végzett munka közben, a műhelyben sajátították el. Megismerték a termék elkészüléséhez szükséges munkafolyamatokat, megtanulták a speciális fogásokat. Az egyházi intézményekben – templomokban, kolostorokban – szükségessé váló iparosmunkát gyakran az egy-egy szakmában tevékenykedő szerzetesek végezték el, s a szakmai fogásokra megtanították a velük együtt dolgozó világiakat is.

A 18. század közepétől a középkori céhrendszer felbomlásával, a manufaktúrák és a kisebbfajta gyárak elterjedésével a kézműipari tevékenység jelentősen átalakult. A munkafolyamatok specializálódása és szétválása miatt az iparostanulók ismeretszerzésének korábbi, közvetlen módja egyre kevésbé volt hatékony. Az iparosinasok általános képzésének megszervezésére a céhek tettek először kísérletet: a pesti Építőmesterek Céhének 1695-ös kiváltságlevele szerint szabályzatot dolgoztak ki a rajzoktatásról, 1726-ban pedig a rajzitanítás szükségességéről tanácskoztak. A kézműiparos inasok

szervezett rajzoktatása végül a művészeti akadémiák felügyelete alatt valósult meg. A bécsi Képzőművészeti Akadémia 1758-ban egy iparosképző iskolát (Manufakturschule) hozott létre, melynek vasárnapi rajztanfolyamain az inasok, tanoncok ingyen sajátíthatták el a rajzolás és a tervezés alapjait.

Magyarországon az 1723. évi országgyűlés LXX. törvénycikke javasolta ugyan a gimnáziumokban az építészeti rajzolás oktatását, a 18. században azonban csak néhány egyházi kollégiumban, gimnáziumban foglalkoztak rajzitanítással. A gyakorlati élet szükségleteit az oktatásban elsődrendű fontosságúnak tartó piarista gimnáziumokban *architectura civilis* (polgári építészet) néven folyó rajz- és építészettanítás keretében a diákok az építészeti alapelemek ábrázolásával, épületalaprajzok készítésével foglalkoztak, s tanultak építészettanulmányi ismereteket és stílustant is.²⁰

A hazai közoktatás – s ezen belül a társadalom minden rétege számára elérhető rajzitanulás – intézményi kereteit Mária Terézia 1777-ben kiadott tanügyi rendelete, a *Ratio Educationis* alakította ki, mely egységesítette és állami felügyelet alá helyezte az oktatásügyet.²¹ A rendelet az alapképzést nyújtó városi anyanyelvi (elemi) iskolákban lehetővé, az elemi iskolai tanítók képzését végző, gyakorló iskolaként működő kiemelt anyanyelvi iskolákban (normaiskola) pedig kötelezővé tette a rajzitanítást. A tankerületek székhelyén létrehozott normaiskolákban a rajzot szaktanárok oktatták, hogy a később kézműves vagy kereskedelmi pályán elhelyezkedő tanulók minél jobban elsajátíthassák a szakmájukhoz szükséges rajzkészséget.²²

Az 1770-es évek végétől a nagyobb városokban rajziskolákat (*schola graphidis*) hoztak létre, melyek leggyakrabban a normaiskolák, a gimnáziumok, a líceumok vagy a királyi akadémiák épületében kaptak helyet, s a befogadó intézmények biztosították a felszerelést és a szaktanárokat is. 1778-ban – hogy a művészek és az iparosok mesterségbeli tudásukat tökéletesíthessék – a budai egyetemen is bevezették a nyilvános rajzoktatást. A rajziskolákban hétköznapiokon az iskola tanulóit, vásár- és ünnepnapokon pedig az inasokat, a kézművestanoncokat, illetve a műkedvelő lakosokat tanították rajzolni. Az alsó fokú iparoktatás első központilag szervezett

formáját jelentő rajziskolák alapvető célja az volt, hogy tanulóik műiparossá válva képesek legyenek értelmezni az eléjük kerülő alaprajzokat, tervrajzokat és mintákat, s maguk is tudjanak szakrajzokat készíteni.²³

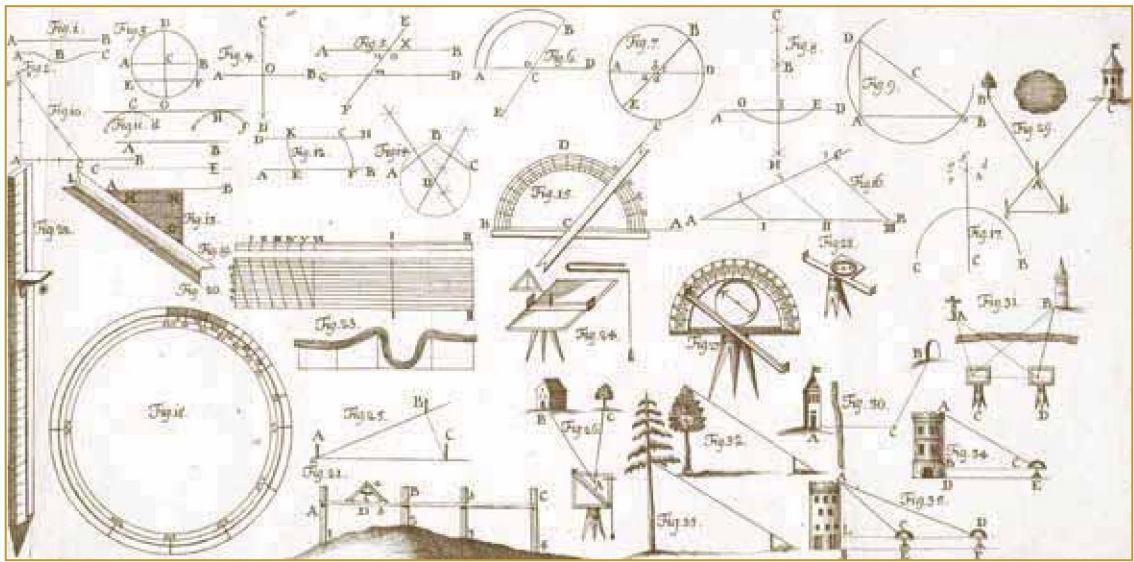
A rajztanítás módszerét a magyarországi iskolák számára Johann Ignaz Felbiger 1774-ben Bécsben kiadott szabályzata (*Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen*) alapján dolgozták ki. A tanulók az alakrajz gyakorlása mellett az ábrázoló geometriai alakzatok, oszloprendek, egyszerűbb épületek rajzolásán keresztül megismerkedtek az építőművészet alapfogalmaival, rajzkészségük fejlesztése érdekében pedig mintalapok után ornamentális dekorációkat (például antik díszítéseket, virágokat) készítettek.

Bár a rajztanítás általánossá tételének elsődleges célja a Habsburg Birodalom többi országához hasonlóan nálunk is az iparosinasok képzése s ezen keresztül a kézműipar színvonalának emelése volt, a műhelyekben való elfoglaltságuk miatt a kézművestanoncok nem látogatták rendszeresen a foglalkozásokat. A *Ratio Educationis* rajzoktatásra vonatkozó, 1783-ban közzétett végrehajtási utasítása, mely részletesen ismertette a szervezési és szabályozási kérdéseket s a felhasználható minták forrását, kötelezte az inasokat a részvételre a városi rajziskolák vasárnapi rajzoktatásán.²⁴ 1786-ban a Helytartótanács is elrendelte, hogy a rajziskolákat működtető városokban egyes szakmák (például kőműves, kőfaragó, asztalos, lakatos, aranyműves, paszományos, fazekas) céhlegényei addig nem válhatnak mesterekké, amíg nem szereztek bizonyítványt arról, hogy legalább egy évig rajzoktatáson vettek részt. 1795-ben újabb rendelet jelent meg, mely szerint azokban a városokban, ahol normaiskola működik, csak az lehet inas, aki bizonyítvánnyal igazolja, hogy az iskola negyedik osztályát és ezzel párhuzamosan a rajziskolát elvégezte. Ezeket a rendelkezéseket az 1806-ban kiadott második *Ratio Educationis* is megerősítette, éppúgy, mint azt a korábbi előírást, mely a nagyobb mezővárosi és városi elemi iskolákban tanuló, iparosnak vagy kézművesnek készülő fiatalok számára kötelezővé tette a rajzoktatást, „ha van helyben e tevékenységet oktató rajziskola”. Azt, hogy az inasok és legények

rajzoktatásra kötelezése nem járt mindig sikerrel, nemcsak a rendeletek gyakori megerősítése jelzi, hanem az is, hogy korabeli források szerint pénzért lehetett vásárolni bemutatandó mesterrajzokat és rajziskolai bizonyítványokat.²⁵

A céhek és a művészeti akadémiák között a műiparosképzés és a mestervizsgák felügyeletének jogáért vívott harc az akadémia győzelmével ért véget: a városi rajziskolák és az iskolai rajzoktatás fellett az 1780-as évek elejétől a bécsi akadémia, illetve a rajziskolák közös főigazgatója gyakorolt felügyeletet. A rajzoktatás alapját jelentő mintarajzokat a hazai iskolák részben Bécsből kapták, részben a helyi rajztanárok készítették őket, munkájukba bevonva a legtehetségesebb tanulókat is. A helyi rajztanárok által készített mintarajzokat – az akadémia jóváhagyása után – alkalmanként nemcsak saját iskolájuk, hanem más hazai rajziskolák is használták az oktatásban. A főhatóságok a rajziskolákból beküldött munkák alapján figyelemmel kísérték az intézmények tevékenységét is. II. József 1783-as rendelete jelentéstételi kötelezettséget írt elő az oktatási eszközökről és az iskolák működéséről. 1787-ben az Udvari Kancellária a Helytartótanács útján összeíratta a hazai rajziskolák tanáraival, hogy milyen felszereléseik vannak, s miket kell még beszerezniük.²⁶

A második *Ratio Educationis* nyomán a mértan és a rajz oktatásához egy 1780-tól számos kiadást megért német nyelvű könyvet (*Anleitung zur Meßkunst zum Gebrauche der Nationalschulen im Königreiche Ungarn und den damit verbundenen Staaten*) használtak (I/1. kép). 1804-ben, illetve 1807-ben Sárvári Pál debreceni rajztanár magyar nyelvű tankönyvet adott ki, melyben hangsúlyozta, hogy a rajztudás nemcsak a kézműves mesterségek gyakorlói számára fontos, hanem a magasabb műveltségre, tudásra törekvőknek is²⁷ (I/2. kép). Magyar nyelvű, saját maga által illusztrált rajztanönyveket jelentetett meg az 1820-as évek elején a debreceni építész, rézmetsző és rajztanár, Beregszászi Pál is²⁸ (I/3. kép). A hazai rajziskolák korai működéséről viszonylag kevés levéltári adat maradt fenn, azt sem tudjuk pontosan, hány elemi iskola mellett volt rajziskola. Az bizonyos, hogy a 18. század végén Pozsonyban, Budán, Pesten, Győrben, Nagyváradon, Kassán, Sopronban, Pécsen, Székes-

I/1 ■ Illusztráció az *Anleitung zur Meßkunst zum Gebrauche der Nationalschulen...* című könyvből, 1780

I/2 ■ Beregszászi Péter: *Vénusz*. Illusztráció A *rajzolás mesterségének kezdete* című könyvből, 1807

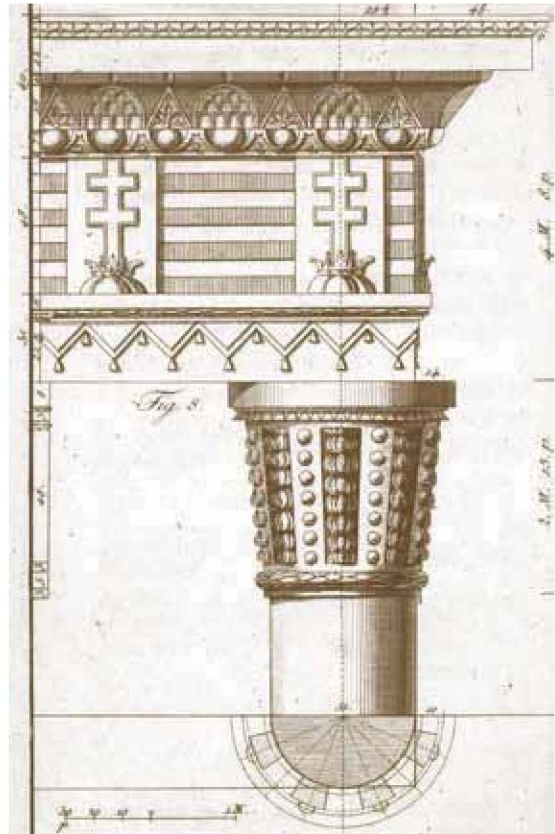
fehérváron, Selmecbányán, Körmöcbányán, Kolozsvártot,²⁹ Nagykárolyban és Temesvárott már folyt rajzoktatás. Az első időkben a legnagyobb nehézséget a szakképzett rajztanítók, illetve a felszerelések – elsősorban a jó minőségű mintarajzok – hiánya okozta. Egyes iskolák felvirágzása többnyire helyi kezdeményezéseknek, egy-egy lelkes rajztanár tevékenységének volt köszönhető.

Az Udvari Kancellária engedélyével 1778-ban kezdte meg működését a Budai Rajziskola, a *Schola Graphidis Budensis*. Vezetője, Siegwarth József – aki rövid ideig a nagyváradi rajziskolában is tanított – 1787-ben nemcsak a meglévő taneszközök listáját készítette el, hanem figyelmet fordított a hiányzó felszerelésre is. Az iskolának 249 mintarajza volt, mely elsősorban építészeti rajzokból és ornamentális mintalapokból állt.³⁰

Az elsők között létrehozott pozsonyi rajziskolában Johann Nepomuk Schauff rajztanár jelentése szerint 1787-ben 135 rajzminta volt, az egyszerű vonalmintáktól az építészeti rajz elemeit, az oszloprendeket stb. bemutató sorozatokon, illetve különböző épülettípusok teljes rajzain keresztül iparművésze-

ti tárgyak és antikizáló díszítmények ábráiig (I/4. kép). A pozsonyi rajziskolába 1786-ban 25 tanuló és 62 iparostanonc járt. A viszonylag jól felszerelt kassai rajziskolában az oktatás 1781-ben kezdődött el. A Simai Kristóf vezetésével működő iskolában a mintalapokon túl kiemelkedően magas (665) volt a rézmetszetek száma, s számos olyan építészeti szakkönyvvel is rendelkeztek, melyeket az 1783-as rendelet ajánlott beszerzésre.³¹ Péccett 1786-ban Buck József vezetésével indult meg a rajztanítás, akinek 1815-ben bekövetkezett halála után fiát, Buck Ferencet bízták meg az oktatással. Az iskola két rajztermének egyikében a tanoncok, a másikban az iparoslegények tanultak rajzolni.³² A győri rajziskola a helyi nemzeti főiskola keretein belül, annak épületében működött, 1787-től a korábban Nagyváradon is rajzot tanító piarista szerzetes, nyelvész Révai Mik-

I/3 ■ Illusztráció
Beregszászi Pál *A szabad kézzel való rajzolás tudományának kezdete* című könyvéből, 1823

I/4 ■ Illusztráció
Johann Nepomuk Schauff *Theorie der Säulenordnungen...* című könyvéből, 1790

lós vezetésével (I/16. kép). A rajziskolát a főiskola növendékein kívül elsősorban az iparostanoncok látogatták, akiket Révai vásár- és ünnepnapokon délelőtt és délután két-két órában tanított rajzolni.³³

A Debreceni Református Kollégium diákjai már az 1780-as években tanultak rézmetszést. Karacs Ferenc iskolai használatra geometriai ábrák metszet-sorozatát készítette el, s az 1800-as években Eröss Gábor és Eröss János vezetésével a diákok is részt vettek az iskolai földrajzi atlaszok metszésében, illetve a természetrajzi tankönyvek illusztrálásában. Az 1813-ban létrehozott városi rajziskolában Kiss Sámuel, 1819-től pedig Beregszászi Pál oktatta a rajzot. Az inasok és iparoslegények mellett a református kollégium és a piarista gimnázium tanulói is látogatták az iskolát, ahol építészeti, katonai és ipari alaprajzok készítését, illetve szabadkézi rajzot tanítottak.

Pyrker János László egri érsekké való kinevezése után, 1827-ben megalapította az egri városi rajziskolát, hogy elősegítse az iparostanoncok szakmai képzését.³⁴ Joó János, a rajziskola tanára egy 1841-ben megjelentetett, a művészeti oktatással is foglalkozó könyvében³⁵ a hazai rajziskolák fogyatékségei között említette a mintalapok és gipszöntvények hiányát. A hazai középfokú szak- és rajzoktatásban fontos szerepet vállalt az 1846-ban megnyíló pesti királyi József Ipartanoda, melynek terveit a Helytartótanács kérésére 1841-ben báró Mednyánszky Alajos, az országgyűlés tanügyi bizottságának elnöke dolgozta ki.³⁶ Mednyánszky olyan reáltanodák felállítását szorgalmazta, melyek befejezésekor a tanulók az egyetemen vagy az ipariskolában (schola industrialis) tanulhatnak tovább. A József nádor hivatalba lépésének ötvenedik évfordulója alkalmából megnyíló ipartanoda feladata a reáltudományok művelése, illetve magyar ipari szakemberek képzése volt.

Az állam vagy a városok által fenntartott rajziskolák mellett magánkezdeményezésű rajzoktatás is folyt. A nemesek gyermekeit külföldi származású vagy a bécsi akadémián végzett magyar művészek tanították rajzolni, s a vagyonosabb polgárok is elküldték gyermekeiket a művészek műtermeiben tartott magánórákra. A sajtóban megjelent hirdetések szerint néhány képzőművész és rajztanár hiva-

tásszerűen vállalt rajz- és festésoktatást, s némelyikük kisebb magániskolát is létrehozott. Ezekben a hangsúlyt többnyire nem a gyakorlati célú iparrajz oktatására, hanem – a hazai akadémiai képzés hiányát pótlandó – a képzőművészetben tehetséges fiatalok kiművelésére helyezték. 1797-ben Vogel Eszter Pesten létrehozandó lánynevelő intézetében „az Akadémiai Original’ formák’ szerént való” festést és rajzolást akart tanítani,³⁷ Landau Lénárd festő és rajzprofesszor az 1820-as évek végén pesti figura-rajzó és szobrászati iskoláját hirdeti. Az Orczy család támogatásával meginduló iskolában – hangsúlyozza a művész – az érdeklődők antik műalkotásokról készült gipszmásolatok utáni rajzot, portréfestést és szobrászatot tanulnak.³⁸ Barabás Miklós festő 1844-ben nyitotta meg rajz- és festőiskoláját. A magániskolák közül a legjelentősebb – mint látni fogjuk – Marastoni Jakab festőiskolája volt.

A bécsi Képzőművészeti Akadémia szervezete 1850-ig

A hazai művészképzésben – a 18. századhoz hasonlóan – Bécs központi szerepe a 19. század első felében is meghatározó volt.³⁹ Az Osztrák Birodalom s benne a Magyar Királyság alattvalóinak felsőbb művészeti képzésére a bécsi Képzőművészeti Akadémia szolgált.⁴⁰ Összmonarchiai intézményi jellegét hangsúlyozta például Wenzel Anton Kaunitz-Rietberg kancellár tanácsadójának, Joseph von Spergesnek 1788-ban az államkancellárhoz intézett beadványa, mely szerint az akadémiának „egyesítenie kell a Monarchia összes német és magyar kiemelkedő festőjét és szobrászát”.⁴¹ A bécsi akadémia magánalapítású elődje 1751-től működött császári intézményként (Hofakademie), majd 1772-től, fokozatos reformokon keresztül, főként Sperges előkészítő munkálatai és Kaunitz-Rietberg szándékai alapján a „képzőművészetek egyesített akadémiájává” (Vereinigte Akademie der bildenden Künste) alakult át.⁴² Bár az átalakulás az alapvetően Gerard van Swietennek, a felvilágosult művelődéspolitikai úttörőjének elképzelése nyomán 1752-től megvalósított egyetemi reformokkal függött össze,⁴³ az akadémia ügyeiben Kaunitz-Rietberg befolyása